

יזל כטל

פרשת בלק תשפ"ה שנה ג

שהטעם שהקב"ה לא שלח מלאך למצרים הוא כדי שלא יתבזו לילך למקום מטונף זה, וכ"ז במצרים אך בבלעם שהיה נביא א"כ אינו בזיון כ"כ להיות בפיו. והשי" דס"ל שהכניס לו ברזל ס"ל שהטעם שה' לא שלח מלאך למצרים הוא מחמת קדושתו, כדי שלא ירדו מגדולתו וקדושתו בהיותם בתוך זוהמא זו, והנה זה שייך נמי אצל בלעם ולכן לא הניח בפיו מלאך אלא ברזל שהוא דומם ולא מושפע ממנו.

עקימת פיו

עוד יש לתלות המח' דפליגי אם עקימת פיו הוי מעשה, עי' הסוגיא בב"מ (ז, ב). דהנה כאן בלעם אמר קללות בפיו, והנה למ"ד שהיה שם מלאך י"ל שמלאך בא לעשות, והנה אם עקימת פיו לא הוי מעשה א"כ מה יש לו למלאך לעשות. ולכן מ"ד מלאך היה ס"ל דעקימת פיו והוי מעשה, וכנגד מעשה זה בא מלאך לעשות מעשה הפוך.

אולם מ"ד הב' סבר דעקימת פיו לא הוי מעשה, ולכן ל"צ מלאך לכך ודי בחכה של ברזל שרק תעצור ותמנע את אמירתו, ולזה ל"צ מעשה גדול כי הרי כל אמירתו אינה אלא 'לאו מעשה' דעקימתו לא הוי מעשה.

א. ישראל כעפר, ב. מצוות כעפר

מִי מִנֵּה עֹפֶר יַעֲקֹב (כג, י)

פירש"י בפ"י הב' 'עפר יעקב, אין חשבון במצוות שהם מקיימין בעפר (דברים כב, י) לא תחרוש בשור ובחמור, (ויקרא יט, יט) לא תזרע כלאים, אפר פרה, ועפר סוטה וכיוצא בהם'. וצ"ב מדוע מנה דווקא את המצוות הנעשות בעפר, מה מיוחד בהם יותר משאר מצוות. ואם משום שנעשות מדבר גשמי, הרי גם תפילין נעשה מעור בהמה הוא דבר גשמי, ואף לא נצרכנו להקדיש בהמה זו אלא סתם בהמה היא ואפי' עור טריפה כשר לתפילין, א"כ מה המיוחד במצוות העפר.

ונראה שלכן בתרגומים הלכו באופן אחר, **אונקלוס** תרגם 'מן יכול לממני דעדקיא דבית יעקב דאמיר עליהון יסגון כעפרא דארעא', כלומר שהכוונה לבני ישראל שנאמר עליהם שיתרבו כעפר הארץ. וכ"כ בתרגום ירושלמי.

ובתרגום יוב"ע ביאר באופן אחר, שכתב וז"ל 'יְהִיָּה פִּינּוֹן דְּחִמָּא בְּלָעַם חִיבָא דְּבֵית יִשְׂרָאֵל הוּון גְּזָרִין עוֹרְלָתְהוֹן וְטַמְרִין בְּעַפְרָא דְּמִדְבָּרָא, אָמַר מֵאֵן יִיכּוֹל לְמַמְנִי וְזָנוּתָא חֲסִינְיָא הָאֵילָן', [ביאור: והיה כיון שראה בלעם החוטא שבית ישראל היו גוזרים ערלתם וטומנים בעפר של המדבר, אמר מי יכול למנות זכויות החסינות האלה]. ולפי"ז אכן לא קאי "עפר יעקב" על המצוות שבעפר, אלא קאי על מה שבני ישראל טומנים את הערלה בעפר, והנה זה דבר הראוי לציון ושונה מכל מצוות העפר כי המעלה בזה שישראל מחבבים המצוות טפי בזה שמניחים את הערלה בעפר.

אלא דצ"ב כיון שהזכיר את הערלה מדוע לא הזכיר שהכוונה על מצות המילה, ורק הדגיש את ענין הערלה.

ונראה משום דאי' **ביבמות** (עא, ב) דישאל מלו במדבר ולא פרעו מחמת שלא נשבה להם רוח צפונית [ועוד טעמים], וכתבו **התוס'** (ד"ה מאי הא') שהיו מלים ולא היו פורעים. ונמצא לפי"ז שלא קיימו ישראל המצוה בשלימות. והנה בדרך העולם מי שלא מקיים המצוה כדינה כבר לא מקפיד על דברים צדדיים וחומרות נוספות בה, אולם בני ישראל במדבר אף שרק מלו בלי לפרוע, עם כל זה לקחו את הערלה וכיסוה במדבר, וזה מראה על יקרת כבוד המצוה. ועל זה נתנבא בלעם ונתפעל "מי מנה עפר יעקב", על דקדוק ישראל במצוות ומנהגיהם בה.

אולם תרגום אונקלוס ותרגום ירושלמי לא פי' כן, אלא פי' שהכוונה מי מנה עפר יעקב היינו בני ישראל שנמשלו לעפר. נראה דהם סברו שאין מעלה ליקח את הערלה ולטומנה בעפר, ואף חיוב מצוה אין בזה, שהרי לא קיימו המצוה כתיקונה. ורק כשיש מצוה כתיקונה ובא ומוסיף סלסול בהידורה הוי שבח, אך כאן שכלל לא היה קיום מצוה בזה אין שבח בזה, ולכן פי' השבח של העפר היינו שנמשלו לעפר.

חיוב מצוה א. בשעת המצוה, ב. אחר המצוה

ויאמר בלעם לבלק התיצב על עלתך ואלקה אולי יקרה

ה' לַקְּרָאתִי וְדַבֵּר מִה יֵרָאֵי וְהַנְּדִיתִי לָךְ וַיִּלֶּךְ שָׁפִי (כג, ג) כ' בתרגום יוב"ע 'ואזיל גחין פחיואי', [ביאור: וילך גוחן [שפוף] כנחש]. וצ"ב כוונתו, מדוע הלך על גחונו כנחש.

ונראה, דהנה כאן ביקש להתנבא והרי הוא היה מתנבא רק בשכיב, וכמו שכתוב (כד, ד) "נֹפֶל וְגִלּוֹי עֵינָיו", והיינו בשטיחה על פניו, כמב' בתרגו'. אולם רש"י הוסיף, שהיה מתנבא בלילה כשהוא שוכב.

והנה יש לחקור אם מה שנתנבא בלילה הוא מחמת שאז היה שוכב, ואצלו הנבואה בשכיבה כמ"ש "נופל וגלוי עינים", או משום שבלילה הוא זמן של מזיקין והיינו מחמת עצם הלילה ולא מחמת שכיבתו שלו בלילה.

ונראה דהכא שהלך כנחש נראה שבא לנסות דבר זה, שהרי כאן היתה נבואה זו ביום שהרי קודם הקריב שור ואיל במזבח והקרבה ביום גם בקרבנות עכו"ם, ואמנם רצה לקבל נבואה. אלא שמכיון שהיה זה יום לא היה יכול לקבל הנבואה, ולכן בדק הדבר והלך שפוף כנחש כלומר על גחונו, ובזה הוא נוהג מנהג שכיבה כבלילה, ומאידך אינו לילה. ולכן ניסה, דשמא הטעם שרואה נבואה בלילה הוא משום שבלילה שוכב, וא"כ אף כשישכב עתה ביום גם יראה נבואה.

ד"ב ר"א. מלאך, ב. חכה של ברזל

וַיֵּשֶׁם ה' דָּבָר בְּפִי בְּלָעָם וַיֹּאמֶר שׁוּב אֶל בְּלָק וְכֹה תֵּדַבֵּר

(כג, ה)

אי' בסנהדרין (קה, ב) פלוג' מה שם בפיו, 'וישם דבר בפיו בלעם, רבי אלעזר אומר מלאך, רבי יונתן אמר חכה'. [ובילקו"ש (רמז תשסה) אי' למ"ד זה בלשון 'מסמר של ברזל'].

ויש להבין יסוד מחלוקתם.

ונראה, דהנה אי' **במדרש הנעלם** (ק"ז, א) מה שהקב"ה לא שלח מלאך ושרף למצרים רק הוא בעצמו עבר בתוך מצרים, 'אמר הקדוש ברוך הוא אומה זו של מצרים מזוהמת ומטונפת ואין ראוי לשגר מלאך ולא שרף, דבר קדוש בין רשעים ארורים מטונפים, אלא אני עושה מה שאין יכול לעשות מלאך ולא שרף ולא שליח, שאני אומר ממקום קדושת יאה כך ומיד נעשה מה שאין המלאך יכול לעשותו, אבל הקדוש ברוך הוא ממקום קדושתו אומר יאה כך ומיד נעשה מה שהוא רוצה לעשות, ולפיכך לא נעשית נקמה זו ע"י מלאך ושליח בשביל קלון המצרים ולהראות גדולתו של מקום שלא רצה שיכנסו ביניהם דבר קדוש'. **הרי מב' שמה** שהקב"ה הרג במצרים ואמר אני ולא מלאך אני ולא שרף, הוא משום שלא רצה הקב"ה שמלאך ושרף יגיעו למקום טמא כמו מצרים.

מפני מה מלאכים לא באו למצרים

ויש לחקור מה הסיבה שלא רצה שיהיו במצרים, האם מחמת **שבזיון** הוא ולא לכבודם הוא שיגיעו מלאכים ושרפים למקום כ"כ טמא, או שהוא מחמת שיכולים לירד **מקדושתו**.

והנה גבי בלעם מצאנו ב' שי' מהו וישם ה' דבר בפיו בלעם, פי' א מלאך, פי' ב חכה של ברזל. ויש לשאול האידך הניח הקב"ה מלאך בתוך פה של רשע זה, מ"ש ממצרים שלא רצה הקב"ה להביא לשם מלאך א"כ מ"ש בלעם.

ונראה, דאף שבלעם היה רשע מ"מ היה בו מעלה של נביא, ומכל אומות העולם רק הוא היה הנביא הגדול ביותר, כדאי' **בסיפרי דברים** (וואת הברכה פ"ס שזו או' י) 'ולא קם נביא עוד בישראל כמשה בישראל לא קם אבל באומות העולם קם, ואיזה זה בלעם בן בעור'. וא"כ שפיר אין זה בזיון שיהי' מלאך בפיו.

אמנם תלוי הדבר בחקירה הנ"ל [מפני מה לא שלח המלאכים למצרים], דלפי הטעם שהוא משום בזיון הכא אי"ז שייך, אך לפי הטעם משום שהמלאכים יכולים לירד מקדושתן אף אצל בלעם זה שייך.

ובהא הוא דפליגי אם הקב"ה הכניס מלאך לפיו של בלעם או שהכניס לו חכה מברזל. דהשי" דס"ל שהכניס לו מלאך ס"ל

² הכוונה למצוות כיסוי הדם שנעשה בעפר, ומצות קבורה הנעשית בעפר.

³ ועיי' עוד בזה בבית הלוי פר' בשלח (שמות יז, ח).

⁴ ואף רש"י כתב להלן (פס' ד) שהנבואה הזו היתה ביום לכבודן של ישראל. ובאמת כ' בגור אריי (כאן) שמטעם זה אמר **אולי** אקרה כה"ן, כי לא היה יודע בוודאות שהקב"ה יתגלה לו לפי שהיה זה ביום ועד עתה חקב"ה נגלה לו רק בלילה.

וירא פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן ויקם מתוך העדה ויקח רימון בידו (כה, ז)

אי' במדרש (במדכ"ר כ, כה) 'כיון שהגיע אצלם אמרו לו למה באת אמר להם אף אני בא לעשות צרכי, הניחוהו ונכנסו שאלמלא כן לא הניחוהו ליכנס'.

הנה אי' בס' **אור זרוע** (הל' ר"ה סי' רעו) המעשה דרבי אמנון ממגנצא מחבר הפיוט ונתנה תוקף דר"ה ויהי"כ. ובתוך דבריו כ' שם, שנתגלגל כל הענין מחמת דיבורו וז"ל 'מעשה בר' אמנון כו', והחלו השרים וההגמון לבקש ממנו שיהפך לדתם וימאן לשמוע להם, ויהי כדברם אליו יום יום ולא שמע להם ויפצר בו ההגמון, ויהי כהיום בהחזיקם עליו ויאמר חפץ אני להועץ ולחשוב על הדבר עד שלשה ימים, וכדי לדחותם מעליו אמר כן. ויהי אך יצא מאת פני ההגמון שם הדבר ללבו על אשר ככה יצא מפיו לשון ספק, שהיה צריך שום עצה ומחשבה לכפור באלקים חיים'. ומחמת כן גזר על עצמו שצריך למות במיתה משונה, והכל מחמת דיבורו זו.

וצ"ב הרי כאן מצאנו שפנחס נמי אמר שבא לעבוד ע"ז, וכל זה עשה לדחות אותם מעליו ויכנס להרוג את זמרי, ואף שאמר כן לא מצאנו שיש בכך תיוהא ולא נתבע על כך, ולא חזר בו מכך. ומדוע ר' אמנון כ"כ נצטער מחמת אמירה כעין זו.

ו' אופנים ביישוב הענין

ונראה, דפנחס אמר בלשון 'אף אני בא לעשות צרכי', ובאמת בתיבות אלו אין חשש של כפירה ח"ו שהרי באמת פשוטן של דברים נכונים הן, שאכן בא לעשות צרכים שלו, וצרכיו היה להרוג את זמרי. אולם ר' אמנון אכן הוציא בפיו מילים אלו 'שרוצה לחשוב ג' ימים', ובזה כבר יש תיוהא.

עוד יש לחלק, דאצל פנחס לא היה בכך חילול ה' דמי שמע זאת, אך אצל ר' אמנון הוא היה שם המלך ושריו ובוודאי היה פרוסם גדול וחילול ה' טפי.

עוד יש לחלק, דאצל פנחס ברגעים ספורים הבינו הכל שלא בא אלא לתחבולה, אולם אצל ר' אמנון אמר להמתין ג' ימים וחשש שבזמן זה שמא יבוא צד למישהו שח"ו אכן הוא מצד אף בצד רחוק ח"ו להמיר דתו, ולכן חשש טובא.

עוד יש לחלק, דפנחס מעיקרא כל אמירתו היתה שבזה גופא יהפוך קערה על פי', כלומר בזה גופא שאמר אעשה צרכי בזה הכשילם והטעה אותם, משא"כ ר' אמנון לא נתכוון בתיבותיו אלו לאיזו תועלת רק לדחותם, ולכן חשש טובא.

עוד יש לחלק, דאכן תיבות אלו של פנחס אולי יש בהם קצת קלקול, אולם היה בזה הצלת כל כלל ישראל, שהרי משום כך נכנס להורגם ולהציל את ישראל, משא"כ אצל ר' אמנון לא היה מכך תועלת או הצלה לעם ישראל.

עוד יש לחלק, דפנחס עשה להיפך ממה שאמר שהרי אף שאמר שנכנס לצרכיו מ"מ קידש וקידש טפי וטפי, שהרי הרגם ובכך קידש את ה', ואף שאולי מעט חילול היה מ"מ נתברר שקיש טפי וטפי. משא"כ ר' אמנון חשש שלא מקדש את ה', שהרי אף אם אחר ג' ימים יאמר שלא מסכים להמיר דתו רח"ל מ"מ אין בזה כ"כ מעשה המקדש את ה', ולכן חשש.

קידושו וקדושתו של ר' אמנון

ובאמת מדוקדק היטב שבחר במיתתו לעשות תשובת המשקל, וכמעשה פנחס', שהרי ביקש לסיפר ולתנות את תוקף היום **הקדוש** בשעת אמירת **קדושה** ותיקן את הפיוט לספר ולתנות את תוקף היום **הקדוש**, הרי שסלסל בקדושת השם טובא, וכל זה בתוך כדי מיתתו, הרי שבמיתתו זכה לקדש שם שמים טובא. **ואפשר** שעשה כן משום דאי' **ביומא** (פו, א) שאין עוון חילול ה' מתכפר אלא במיתה, ולכן רצה שדווקא בשעת מיתה יקדש את ה', לכפר החשש דחילול ה'.

לע"נ הגאון רבי מרדכי ב"ר חיים זצ"ל ומרת פריידא גיטל ב"ר חיים עזרא ע"ה רינהולד
לע"נ מרת גילה זלבה וינגרטן ע"ה בת הג"ר מרדכי רינהולד זצ"ל

C8460331@gmail.com

ובאמת שיש לחקור בגדר חיוב מצוה אם הוא מעלה עצמית שיש מצוה ומעלה לחבב המצות, או שהוא כנספח להמצוה. ונפק"מ אם יכול לקיימו אחר קיום המצוה, דאם הוא מצוה בפ"ע יכול לקיימו גם אחרי המצוה, אולם אם הוא נספח למצוה יש לקיימו רק עם המצוה ולא אחרי שקיימה דהרי הוא מישך שייך להמצוה.

והנה אי' בס' **הכתב והקבלה** פר' ויקהל (שמות לה, כה) שהכוונה בפס' 'וכל אשה בידה טוו' היינו שלא קנו טווי אלא עשו בידיים, משום חיוב מצוה. והנה התם המצוה עצמה נעשית בחיוב, כלומר הטויה היא עצמה המצוה.

וכן מצאנו חיוב בשעת המצוה, גבי שפיכת הדם שהיה בנחת, וכתב **הכתב והקבלה** פר' צו (ויקרא ח, טו) שהוא משום חיוב מצוה.

אולם מה דאי' **במכילתא** (בא מסכתא דפסחא פר' יג) שנשאו בני" את המצות ומרורים בשמלותם על שכמם כשיצאו ממצרים מחמת חיוב מצוה, והובא ברש"י (שמות יב, לד). הנה המצוה כבר נתקיימה, ורק היה החפצא של מצוה שהוא מצה ומרור, וקיימו בו את החיוב.

והנה משם יש להביא ראי' שהוא מצוה בפ"ע, משום שיסוד המצוה הוא אכילת מצה ומרור, וא"כ מה שנשאו על כתפיהם הוא כבר אחר זמן אכילה ומה מוסיף בחביבות זו להמצוה. וחזינו שהחביבות שם הוא דבר בפ"ע, ששייך לחיוב נמי אחר המצוה.

ונראה דבהא הוא דפליגי התרגומים, התרגום יוב"ע למד שגם אחר המצוה שייך חיוב, והינו לאו דווקא בשת המצוה, ולכן מה שישאל כיסו את הערלה הוי חיוב מצוה, ואף שבעצם לא קיימו בזה מצוה, דכבר מלו קודם. ואילו התרג' אונקלוס והתרג' ירושלמי לא פי' כן, כי לא הוי ניח"ל לפרש שהוא משום חיוב מצוה, שהרי אין חיוב אלא בשעת קיומה, ולכן פי' הקרא באופן אחר [שהכוונה לישראל שהם משולים כעפר].

חיוב כשהוא חלק מהמצוה

הנה אי' במשנה שבת (קלז, ב) המל ולא פרע כאילו לא מל. ויש לחקור אם מילה בלא פריעה הוא כלום, כמשמעות לשון המשנה. או"ד שאין הכוונה שהוא כלום, אלא הכוונה שכלפי שלימות קיום המצוה אינו מצוה כי לא הושלמה, אולם בוודאי שיש בזה תחילה של מעשה מצוה שהרי לא שייך לפרוע בלי למול א"כ המילה כן תחילת דבר הוא.

ואפשר דבהא הוא דפליגי התרגומים, דתרגום יוב"ע ס"ל שגם המילה לבד הוי משהו, ולכן אף שלא פרעו במדבר אלא רק מלו נמי הוי מעשה, ולכן שיבא את הענין של כיסוי הערלה שנוגעת להמילה עצמה. אולם תרג' אונקלוס ותרג' ירושלמי לא פי' כלל כלפי מילה, משום דס"ל שכיון שרק מלו ולא פרעו אין בזה כלום, ואין מעלה בכך שמכסין הערלה כאשר הערלה רק הוסרה בלא פריעה ולא נתקיים בזה שלימות המצוה.

מהו עפר יעקב

בהאי קרא יש להעיר מדוע נקט את יעקב "עפר יעקב", ולא אמר 'עפר אברהם' או 'עפר משה'.

והנה בשלמא לפי התר' אונקל' וירוש' שפי' כלפי הברכה שיבו ככוכבים י"ל שלכן נקט יעקב כי ליעקב נאמרה הברכה שיהיו ככוכבים, כמו שנא' (בראשית כח, יד) 'ויהי זרעך ככוכבי שמים'. אולם לתרג' יוב"ע שהכוונה להמצוות, צ"ב מדוע תלה המצות ביעקב.

ואפשר משום דאי' **בתנחומ'** (ויצא סי' יג) דבלעם הוא לבן, וכ"ה בתרגום יוב"ע בפרשתנו (כב, ה). והנה לבן הארמי רב עם יעקב, והכיר את יעקב ואת מצוותיו, ומשום כך נקט 'עפר יעקב' דתלה את המצוות ביעקב. וכנגד ריבו כעת הפך הכל וקרא למצוות ע"ש יעקב, אף שרצה לבן [הוא בלעם] לעקור את הכל, כעת מודה שאינו יכול לעוקרו עד שקורא למצוות ע"ש יעקב.

¹ **חיוב מצוה קודם המצוה**. מצאנו עוד חיוב מצוה לפני המצוה, דאי' במשנה פרה (פ"ג מ"ז) שהיו מקדימין ברגליהם לחר המשחה, וכ' התווי"ט שלא היו רוכבים והוא משום חיוב מצוה. והנה התם החיוב הוא קודם המצוה, שהרי שם הולכים הם לקיים את מצות הפרה. **עוד** מצאנו, דבפי' רבינו יהונתן על הרי"ף פסחים (קט, א) כ' שהטעם שחוטפין המצות בליל פסחים [מגדול לגדול] הוא משום חיוב מצוה, כדי שלא יישנו התינוקות. והנה התם השחוק הוא קודם הקיום, כי הקיום מצוה הוא במה ששואלין התינוקות וקרי ליה חיוב מצוה. אמנם מצד דרבנן אפשר שאינו גופא המצוה לחטוף המצה, והוי בשעת המצוה גופא [כלומר המצוה דרבנן], ויל"ע ולהאריך.

² וכן משמע מהמדרש אגדה כאן.

³ ובסנהדרין (קה, א) אי' שהוא היה בנו של לבן.

⁴ ובבבלי סנהדרין (פפ, ב) לא מוזכר שאמר שרוצה ליכנס, אלא רק אמר 'היכן מצינו ששבטו של לוי (היינו שבטו של פנחס) גדול משל שמעון', ונתנו לו ליכנס.

⁵ הנה בס' סדר הדורות (ב"א תפח) כ' שבפנחס נתגלגל יצחק, והנה 'פינחס' בגי' 'יצחק'. והיה אפשר להוסיף בדרך רחוקה, דהנה 'אמנון' בגי' 'פנחס' [אף שבכל התורה כתוב 'פינחס' מלא, במקום אחד (שמואל א' א, ג) כתוב 'פנחס' חסר]. והיינו שאכן אמנון היה תיקונו של פנחס, שבמקום שפנחס אמר אכנס לעשות צרכי תיקן זאת אמנון במיתתו. אולם אין ביכולתנו לומר חידושים כגון אלו.

⁶ הנה לכאז' קשה, דחילול השם הוא מהעבירות החמורות שלא מתכפר רק במיתה. וצ"ב שהרי מה בכך הרי סוף כל אדם למות, וא"כ כל אדם יתכפר לו חילול השם בשעת מיתתו. ואולי הכוונה שאכן כן הוא, אך סוף כל סוף צער המיתה חמור הוא. אולם אחר שמצאנו אצל ר' אמנון שנהג בשעת מיתה עליה גדולה בקידוש השם, זה בוודאי שלא כל אדם זוכה לזאת, ואפשר שנכלל זה בדברי הגמ' ביומא שמיתה ממרקת כלומר לא סתם למות [שהרי כל אדם בסוף מת] אלא הכוונה מיתה עם קידוש השם.